

УДК 340.12 (497.11) „18”
Изворни научни рад
Предато: децембар 2004.
BIBLID: 0550-2179, 38 (2004) 2:1: p. 61-82

*Др Милијан Појовић, редовни професор (у пензији)
Правног факултета у Новом Саду*

БОЖИДАР ГРУЈОВИЋ (ТЕОДОР ФИЛИПОВИЋ) КАО ПРАВНИ ФИЛОЗОФ И ПРВИ СРПСКИ УСТАВОПИСАЦ

Сажетак: *Божидар Грујовић (Теодор Филипковић) спада у ред најзначајнијих, најдаровитијих и најилеменијих личности које су деловале у време васкрса државе српске.*

Заслуге Божидара Грујовића су огромне на филозофско-правном плану. Он се са великим жаром залагао за законитости, владавину права и социјалну правду. Зачељник је и ушмељивач либералне мисли у Србији. Задојен идејама револуционарног природног права, он је преносио у устаничку Србију поруке садржане у Декларацији права човека и грађанина од 1789. год., а посебно оне које се односе на слободу, својину и људско достојанство.

Велике су заслуге Божидара Грујовића и у погледу постављања уставних темеља у новој српској држави. Он је аутор Уредбе о Правитељствујушћем совјету, једном од најзначајнијих органа у Првом српском устанку. Заједно са њим с правом сматрамо првим српским уставописцем.

Кључне речи: *закон, владавина права, слобода, својина, људско достојанство, разум, правда, устав, Правитељствујушћи совјет.*

Уводне напомене

Наш познати историчар и државник Стојан Новаковић назвао је Први српски устанак „васкрсом државе српске”, а његову суштину најбоље је изра-

зио немачки историчар Леополд Ранке који је први изашао са тезом да је то била револуција. Наравно, није овде прилика да се о томе говори. Довољно је само да се укаже на чињеницу да је Првим српским устанком оборен османски феудализам и створене претпоставке за стварање грађанског друштва. Први српски устанак није био само ослободилачки рат против Османског царства, већ и својеврсна буржоаска револуција. Феудална својина потискивана је приватном својином, а феудална идеологија, грађанском идеологијом. Наместо феудалаца постепено се формира буржоазија. Првим српским устанком почиње радикална измена постојеће збиље у економској, политичкој и идеолошкој сфери друштва, а то и јесте суштина сваке револуције. Српска револуција није трајала кратко време, као што то уосталом није био случај ни са Француском буржоаском револуцијом од 1789. год. Револуција је започета Првим, а настављена Другим српским устанком. Додајмо још да су Првим српским устанком ударени темељи српској националној држави и да је, поред тога, настала мисао о уједињењу свих српских земаља, односно о уједињењу целокупног српства.

Сваку радикалну измену света прати и мисао о њој. Филозофски и други погледи који сачињавају ту нову идеологију иду често далеко испред свог времена. Тако, на пример, поједине идеје велике Француске буржоаске револуције још увек чекају своје озбиљење. Оне чекају неке нове друштвене прилике и траже неке нове људе. Сличан је случај и са многим идејама које је изнедрила српска револуција.

У овом раду биће представљене филозофскоправне идеје Божидара Грујовића (Теодора Филиповића)¹ настале у јеку Првог српског устанка, биће приказан и његов рад као првог српског уставописца.

¹ О Божидару Грујовићу, чије је у ствари право име Теодор Филиповић, писали су и његови савременици, свако на свој начин: Прота Матија Ненадовић, *Мемоари*, Нови Сад – Београд, Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969., Вук Стеф. Караџић, *Правилелстивујущи совјетј сербски*, у књизи *Први и Други српски устанак. Живот и обичаји народа српског*, Нови Сад – Београд, Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969., Лазар Арсенијевић Баталака, *Историја српског устанка*, књига I, Београд, Просвета, 1988, а у новије време монографију о Грујовићу написао је Милован Ристић, *Уставнички законодајца Теодор Филиповић (Божидар Грујовић)*, Београд, Просвета, 1953, а Данило Н. Баста расправу *Животни иућ Божидара Грујовића (Теодора Филиповића)*, у зборнику *Либерална мисао у Србији*. Прилози историји либерализма од краја XVIII до средине XX века, Београд, 2001 (уредници зборника: проф. др Јовица Тркуља и проф. др Драгољуб Поповић). Занимљиве опсервације о Грујовићу као уставописцу можемо наћи и код Стојана Новаковића *Уставно иштанье и закони Карађорђева времена*. Студија о постању и развићу врховне и средишње власти у Србији 1805-1811, Београд, Издање задужбине Илије М. Коларца, 1907, затим Јаше Продановића, *Уставни развићак и уставне борбе у Србији*, Београд, Геца Кон, без године издања, као и код Васе Чубриловића, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Београд, Просвета, 1958 и Слободана Јовановића *Карађорђе и његове војводе*, у књизи *Из историје и књижевности I*, Београд, БИГЗ, 1991 (сабрана дела Слободана Јовановића, том 11). У новије време писали су и неки други писци о Божидару Грујовићу. Тако је Снежана Савић у својој књизи *Почеци теорије и филозофије права у Срба* (Бања Лука, Правни факултет, 1998) један одељак посветила Божидару Грујовићу а, такође, и Јово Радош у својој докторској дисертацији *Почеци филозофије права код Срба*, Нови Сад, Прометеј, 2000. Вредан је помена и чланак Рада Вл. Радовића *Демократско природно право у политичкој и правној филозофији Боже Грујовића*, објављен у Архиву за правне и друштвене науке бр. 1-6/1940., као и чланак Тихомира Васиљевића *Закони Карађорђева времена*, објављен у Зборнику радова Правног факултета у Новом Саду, XXI, 1-3/1987.

I Божидар Грујовић као правни филозоф

У *Мемоарима* проте Матије Ненадовића, које је издао његов син, књижевник Љубомир П. Ненадовић 1867 год., у Београду, садржано је седам штампаних страница Грујовићевих и то *За њамјати* (стр. 292-294) и *Слово* (стр. 295-297). Овде, наравно, остављам по страни Грујовићев *Дневник* и преписку коју је обављао поглавито по налогу устаничких вођа, посебно врховног војда Карађорђа, а делом и по властитој иницијативи. Та преписка га представља као дипломату и као родољуба који промишљено и са одушевљењем ради на уједињењу Срба, али се не односи на тему која је предмет овог рада.

Наведених седам страница текста су у ствари једино право изворно сведочанство о Грујовићу као правном филозофу и првом српском уставописцу. Тих неколико страница текста написао је, по свему судећи, у веома кратком времену. Грујовић је прешао у Србију марта 1805. год., а текстови *За њамјати* и *Слово* били су припремљени за употребу за Велику Госпојину, 15. августа (по старом календару) 1805. год. Ако се има у виду да је Божидар Грујовић, заједно са протом Матијом Ненадовићем, учествовао и у ратним походима у јуну и јулу 1805. год., онда се може основано претпоставити да су наведени текстови написани у априлу и мају 1805. год.

Мада ова два Грујовићева текста чине целину, Грујовића као правног филозофа препознајемо само по тексту *Слово* (тј. *Беседа*) које је било припремљено да се изговори поводом усвајања Уредбе о Правителствујушчем совјету и поводом избора његових првих чланова на Народној скупштини планираној да се одржи на Велику Госпојину 1805. год. у манастиру Боговађа.

Беседа је делом образложење наведене Уредбе, а претежним делом филозофско-политички манифест устаничке Србије.

Кад је писао *Беседу*, Грујовић је имао тридесет година. Био је нежног здравља, јектичав и та ће га болест покосити за непуне две године. Ово напомињем због тога што изгледа само из духа веома младог човека може да потекне снажна и оригинална мисао, а исказана лепотом која има антологијски карактер. По свему судећи Грујовићева *Беседа* по краткоћи и снази и са тако значајним порукама, које се уливају и у нашу савременост и траже своје озбиљење, је без премца код Срба.

Како сам већ напоменуо, Грујовић своју *Беседу* никада није изговорио. Али, хвала Богу, она је остала сачувана захваљујући проти Матији Ненадовићу. Можемо само да жалимо што је изгубљено „неколико листова”, како каже Протин син књижевник Љубомир Ненадовић (у напомени, на стр. 295).

Грујовићева *Беседа* би могла бити рашчлањена на четири целине: појам закона, значај закона, владавина права и дужности државе. Прво ћу представити изворно Грујовићеву филозофскоправну мисао, а потом ћу изнети нека противуречна тумачења те, исте, Грујовићеве мисли.

1. Појам закона

Закон се, прво, одређује са његове унутрашње, суштинске стране као народна воља („воља вилајетска”). То је свакако у духу идеја Француске буржоаске револуције, а пре свега њеног главног идеолога Жан-Жак Русоа, мада ипак у одредби појма закона постоји једна разлика. Код Русоа је право израз опште воље, а код Грујовића, право је општа воља. Какве то може да има филозофскоправне последице, видеће се касније.

Ова суштинска страна закона, народна воља, импрегнирана је моралом. Како каже Грујовић, закон „добро заповеда, а зло запрешчава” (стр. 295). Док је Георг Јелинек право одређивао као „минимум морала”, за Грујовића је право (закон) сам морал. Може да се каже: морал се изражава у правном облику. Такође, може да се каже: право је идентично, ако се посматра садржински, са моралом. У сваком случају постоји јединство између морала и права: морал је садржина, а право форма која ту садржину изражава.

Идеја о идентичности права са моралом је стара идеја. Она се може наћи и у списима античких грчких филозофа Платона и Аристотела. Тој идеји је Кант у ново доба дао нову снагу, али у нешто измењеном облику. Мада није идентично са моралом, право је везано за морал. Уосталом, оно проистиче из морала. Тако схваћено, право је уже од морала, мада је у сваком тренутку идентично с једним делом морала.

Наведено гледиште о односу права и морала дели и Феодор Тарановски у својој *Енциклопедији права* (Београд 1923), а слично мисли и Ђорђе Тасић. У том погледу посебно су карактеристични поједини делови његовог *Увода у правне науке* (Београд, 1933).

Како је већ речено, Грујовићево гледиште о односу права и морала може да се изрази једном једноставном формулом: право је форма, а морал садржина. Да је морал садржина закона види се јасно и из следећег Грујовићевог става: „закон добре, заслужне да награди, а зле, непокорне, лењиве у служби да каштигује” (стр. 295).

И из других, додатних Грујовићевих мисли, по својој природи филозофских, потврђује се почетни став да је морал садржина закона. Он каже да „закон разуман и праведан бити мора” (стр. 295). Помињање разума и правде овде има особено значење. Што се тиче правде, она је у основи морална категорија. Према томе, кад се каже да закон мора бити праведан, онда је то само други начин изражавања. Помињање разума, уз правду, указује, на први поглед, на рационалистичку (умну) варијанту природног права. Већ од XVI века божанско природно право било је превладано рационалним (умним) природним правом.

Сад се показује да закон који је разуман (уман), мора да буде и праведан. Тиме се враћамо и на Аристотелову мисао, најбоље представљену у његовој *Полијици*, али и *Никомаховој еџици*, да кад у једној земљи влада (умни) закон, онда ту влада и Бог (и човек), а кад влада човек, без ослонаца на умни закон, онда влада звер.

2. Значај закона

О значају закона за народ и државу Грујовић говори дубоко и једноставно, на начин да то може да схвати свако. Тако он каже да је „закон вилајету (народу) то што је једном човеку рана, пиће, ваздух, одело и кућа” (стр. 295). Народ без закона пада у ропство. Грујовић каже: „како човек код ране и пића и проче нестане умрети мора тако и вилајет (народ) без закона мора да пропадне, да опет у робство дође и да се са свим растргне и погине” (стр. 295). При том, наравно, Грујовић не мисли на било какав закон, већ на закон са моралном садржином: „но закон тако као и рана, мора добар бити” (стр. 295).

Питање је, међутим, како се долази до доброг закона „под којим ће вилајет честит и срећан бити, крепко и тврдо стајати и од колена на колена славнији и честитији бити” (стр. 295)? На то питање, каже Грујовић, „треба паметно да одговоримо”, пошто од тога „срећа и несрећа народна зависи” (стр. 295). Да бисмо одговорили на то питање морамо се ослонити на наше „срце и душу”. Одговор, дакле, треба да проистекне из дубине нашег бића: из интуиције, осећања и разума. Свако наслућује и зна, и без посебног образовања, ако је уз то и поштен (тј. моралан) да је оправдано да се покорава разуму и правди. Грујовић каже: „ове ћу (разум и правду – М. П.) до смрти моје и гладан и жедан и го и бос, верно слушати” (стр. 295-296). Тако мисли и говори не само одрастао човек, и мушкарац и жена, већ и „дете овако говори, у срцу своје: заповедај ми разумно и твори ми правду, пак ћу за те у нужди и крв пролити” (стр. 296). Чак се и кривац приклања овим и оваквим постулатима и одобрава их: „ти си ме разумно и праведно судио, сваку ћу каштигу радо претрпети” (стр. 296). А кад је већ тако, Грујовић се егзалтирано пита: „може ли штогод на свету, лепше, слађе и милије бити” од таквог става осуђеног кривца (стр. 296)?

Синтетички изражавајући поменуте мисли Грујовић каже: „Разум дакле и правда јесу две половине благополучија. Гди разума и правде нема, ту нема закона” (стр. 296).

3. Владавина права

Међу најважније темеље модерне демократске државе свакако спадају владавина права (англосаксонски принцип) и правна држава (европскоконтинентални принцип). Оба су принципа са сличном, готово идентичном садржином. Ипак, постоји и једна важна разлика. Владавина права претпоставља увек постојање закона са одређеном садржином, која је кореспондентна са моралом и правдом². Међутим, правна држава се у неким својим појавним облицима не брине за квалитет закона. Битно је само да се закони поштују, без обзира на њихову садржину.

² В. Лидија Р. Баста, *Англосаксонски конституционализам у теорији и пракси*, докторска дисертација, Београд, 1982.

Грујовићево залагање за владавину закона, који је уман и праведан, се више уклапа у принцип владавине права него ли правне државе. Да ли је Грујовић био у прилици да прати и проучава и енглеску правну књижевност, тешко је рећи. Њему су свакако били ближи немачки и француски правни писци и филозофи, поред угарских и руских. Можда је и он сам као снажан дух дошао на идеју владавине права која се преплиће и поклапа са англосаксонском теоријом.

Карактеристичне су Грујовићеве мисли да је закон „први дакле господар и судија у вилајету (народу)” и да под њим „мораду и господари и поглавари и совјет правителствујушчи (општа канцеларија) и свјашченство, и војинство, и сав народ бити” (стр. 295). Према томе, закон обавезује не само грађане, већ и државну власт, па и врховну државну власт (Правителствујушчи совјет). Уместо дотадашњих сталешких повластица и самовоље и арбитрерности управе и суда – закон као једнака мера за све. А то је, очито је, потпуно у духу модерног буржоаског друштва, енглеске уставности и идеала Француске буржоаске револуције.

Да би се у Србији обезбедила владавина права, потребно је, каже Грујовић, „да подигнемо и да добро утврдимо ова два реда: *разум и правду* и да их добро укрепимо са целом нашом снагом, да се свака сила и снага њима покори” (стр. 296). Закон, али уман и праведан, „да нам први господар и заповедник буде” (стр. 296). С друге стране, „он ће нас бранити и слободу и вољност сачувати” (стр. 296).

Грујовић је сасвим модеран мислилац и одличан посматрач друштвене стварности. Он тачно запажа да у одсуству закона, тамо „гди један или више по својој вољи заповедају, закон не слушају, но оно што хоће чине, ту је умро вилајет, ту нема слободе, нема сигурности, нема добра, већ је онде пустаилук и ајдуклук, само под другим именом” (стр. 296). Тешко да се може на једноставнији и разумљивији начин описати стање безакоња и тиранија власти. Антипод стању безакоња је добро уређена земља са владавином права: „Гди је добра конституција, тј. гди је добро установљење закона, и гди је добро уређена власт под законом, ту је слобода, ту је вољност” (стр. 296).

Из наведеног Грујовићевог става могао би да се изведе закључак да он под уставом (конституцијом) подразумева правни акт којим се установљава поредак владавине (ваљаних) закона и правно уређује и ограничава државна власт. То повлачи за собом и постојање демократских права и слобода. Такво схватање устава у материјалном смислу је комбинација правног, државно-организационог и политичког мерила, како ће бити показано у другом делу рада. Важно је да су грађани обезбеђени од арбитрерности власти: „нитко у народу да нема власти ни најмањем сирوماху зла чинити, а особито онај, кога је народ за судију и заповедника изабрао, не само да не сме ни најмање зло чинити, него да мора у свакој прилици добро чинити, наче бо није достојан судија и поглавар бити” (стр. 296).

4. Дужности државе

Грујовић не говори о правима државе, већ само о њеним дужностима. Он наводи само две дужности државе. Једна се односи на очување правне сигурности, а друга на очување слободе.

Правна сигурност је свакако једна од главних правних вредности модерног буржоаског друштва. Буржоаску државу која хоће да буде правна држава, наместо дотадашње феудалне државе која је била полицијска држава, у којој је владала самовоља и правна несигурност, свакако обележава правна сигурност. Од правних вредности она управо избија у први план. Грујовићу је то сасвим јасно и зато он каже: „Прва је дужност поглавара старати се да је у вилајету (народу) сваки сигуран за себе, за живот свој, за децу и жену своју, за дом, имање и част своју. Сигурност 1. *живоїџа*, 2. *имања*, и 3. *часїи*, свако да, и оно дете које још родило није, иште од заповедника; и ако поглавар њима свима живот, имање и част сачувати неће, или не може, није достојан поглавар бити” (стр. 296-297). Овде се у први план истичу право на живот, право на својину и право на част и достојанство (као лично неимовинско право). То су темељи новог правног поретка, које је већ прокламовала велика Француска буржоаска револуција. Духовни извор ових Грујовићевих идеја очито потиче са те стране, што се може лако показати поређењем Грујовићевог текста с текстом *Декларације о правима човека и грађанина* од 1789 год.

Другу дужност државе Грујовић овако одређује: „дужност поглавара је ослободити неослобођене и слободу вилајетску сачувати” (стр. 297). Наравно, уз приватну својину иде и слобода као темељна вредност модерног друштва. Грујовић на узвишен начин говори о слободи, он је слави, пише оду о њој. Он каже: „јербо нам је у слободи двапут мио и сладак живот” (стр. 297). Потпуно русоовски, он истиче „слобода нас разлучава од зверова, и роб гори је од звера, јербо човеку робу оно се одузима, што га чини човеком” (стр. 297). Слобода је, дакле, вредност и својство иманентно човеку, које човека чини човеком. Неслободан човек није човек, није, хегеловски речено, „истинит човек”. Неслобода толико понижава човека, да је смрт за такво стање вредност: „боље је неживети, него у поганом робству бити” (стр. 297).

И сада, следи апотеоза слободе: „слобода, слобода нас људима чини, – слобода и вољност даје војнику јакост, војводама и поглаварима мудрост, и правосуђе. Она старешинама даје љубезно к млађим отеческо срце, она свјашћенство просвешћава, и руке њихове на благословеније слободнога стада свога воздиже. Слобода совјет народни умудрава, слобода свакога обогашчава; слобода орача у пољу, пастира код стоке, путника на путу, војника на војсци и домаћина код своје куће, весели и утешава, и мио му живот чини” (стр. 297). А сад долази врхунац апотеозе: „У слободној земљи у пољу боље роди, и марва се боље плоди, леп се хлеб једе, и добро вино пије. Једном речју гди нема слободе, ту нема живота” (стр. 297).

Овако узвишене речи о слободи могле су произаћи само из песнички надахнутог човека, револуционара и идеолога новог поретка, који је у себе упио

и идеје идеолога и одушевљење јунака велике Француске буржоаске револуције. Посебна је прича о томе да је у то време Грујовић био озбиљно нарушеног здравља, како је то већ и напоменуто.

Борбени поклич Грујовићеви и његова ода слободи и слободарству су део његовог филозофско-политичког тестаента и остају трајна заоставштина у поседу српског народа.

5. Грујовићева *Беседа* и *Декларација ѡрава човека и грађанина* од 26. августа 1789 год.

Идејни извор Грујовићеве *Беседе* несумњиво су идеје велике Француске буржоаске револуције, које су добиле свој најјаснији израз у *Декларацији ѡрава човека и грађанина*. Ту су *Декларацију* донели представници француског народа конституисани у Националну скупштину 26. августа 1789.

Ово поклапање *Беседе* и *Декларације ѡрава човека и грађанина* запазили су, поред осталих, и др Мита Костић и Данило Н. Баста.

У једном раду објављеном у Зборнику Матице српске³, др Мита Костић говори о утицају идеја велике Француске буржоаске револуције на европске народе и земље, а посебно на Хабзбуршку монархију, па каже да су те идеје „нашле свој одраз и код Срба у Угарској а, у извесној мери, и код Срба у Карађорђевој и Милошевој Србији” (стр. 8). Што се тиче Србије, Костић помиње Грујовића и његову *Беседу*. Грујовићеве идеје о уставности и законитости биле су, каже Костић, „надахнуте (...) слободарским идејама француског револуционарног законодавства” (стр. 12). Костић цитира проту Матију Ненадовића који је рекао за Грујовићеву *Беседу* да је она „врло возбудително за слободу и трогателно слово” и каже да „одише несумњиво слободарским идејама револуционарне *Декларације ѡрава човека и грађанина* од 27. августа 1789 год.” (стр. 12). Да је Грујовићу морала бити позната *Декларација о ѡравима човека и грађанина*, јасно је само по себи пошто је Грујовић био свршени доктор права Пештанског универзитета и професор права Харковског универзитета. Костић додаје да је извор наведене *Декларације* „филозофија просвећености 18. века са култом разума”, што је присутно и код Грујовића, док су „главни руководећи принципи биле (...) идеје народне владе (народног суверенитета) и индивидуалне слободе узете из учења Монтеѕкјеа и Русоа, те принцип једнакости свију пред законом и принцип права супротстављања угњетеног” (стр. 12).

Данило Н. Баста је у већ поменутом раду *Живојни ѡуи Божидара Грујовића (Теодора Филијовића)*, сасвим директно, поређењем Грујовићеве *Беседе* и *Декларације о ѡравима човека и грађанина* утврдио да постоји не само „сродност *Слова* и *Декларације*”, већ да се ради „о упадљивој зависности првог од друге” (стр. 24). Он констатује да постоји „висок степен подударности (...) између средишњих мисли из *Слова* и кључних поставки из *Декларације*” и да је

³ В. Др Мита Костић, *Неколико идејних одраза француске револуције у нашем друшћиву крајем 18 и ѡчејком 19 века*, Зборник Матице српске, 3/1952 стр. 6-19.

та подударност „суштинске природе” (стр. 25). Појашњавајући наведену мисао Баста каже да је „Декларација за Грујовића била нека врста узора, он је у њој тражио ослонца за своје Слово” (стр. 25). Следи даље прецизирање, да је *Беседа* Грујовићева „непосредно произашла из те Декларације” пошто су „и демократски појам закона, и начело законитости, и власт потчињена закону (правна држава), и слобода, и сигурност (...) почива на принципима Декларације *права човека и грађанина од 1789*” (стр. 26). Треба да се помене да је Баста први у нас уочио „Грујовићеву крајњу тежњу” да у први план стави „модерну идеју о човеку – грађанину, о његовом политичком субјективитету, о његовим неприкосновеним и неотуђивим правима и слободама” (стр. 27). Други писци нису помињали Грујовићеву идеју о човеку – грађанину вероватно и због тога што је она јасна по себи, јер је последица чињенице да су људима „призната” индивидуална јавна субјективна права. Титулари индивидуалних јавних субјективних права поседују и политички субјективитет. Тиме су поданици прерасли у грађане.

Прилика је да се наведу кључне одредбе из *Декларације права човека и грађанина* на које се угледао, а најчешће директно преузимао Божићар Грујовић. Те одредбе цитираћу према преведеном тексту *Декларације* садржаном у књизи Миодрага Јовичића *Велики уставни системи. Елементи за једно ујоредно уставно право* (Београд, 1984).

У члану 1. *Декларације* пише: „Људи се рађају и остају слободни и једнаки у правима”; у члану 2.: „Циљ сваког политичког удруживања је очување природних и незастаривих права човека. Ова права су слобода, својина, безбедност и отпор угњетавању”; у члану 3.: „Начело сваке суверености суштински почива у нацији. Ниједно тело и ниједан појединац не могу вршити власт која изричито одатле не проистиче”; у члану 6.: „Закон је израз опште воље. Сви грађани имају право да лично или преко својих представника учествују у његовом доношењу”; у члану 12.: „Гарантовање права човека и грађанина захтева јавну силу; ова сила се дакле установљава у корист свих, а не у посебну корист оних којима је поверена”; у члану 15.: „Друштво има право да од свих јавних службеника захтева полагање рачуна о њиховом управљању”.

Сада је ваљда сасвим јасно да је Грујовић преузимао поједине ставове *Декларације* и да су они, у прерађеном облику, постали саставни део његове *Беседе*. Тиме је битно умањена његова оригиналност као правног филозофа. Међутим, други делови његове *Беседе*, посебно они који се односе на појам закона, са више изгледа претендују на оригиналност.

Овде није место да говорим о идеолошком смислу претпостављеног примата индивидуалних права члана грађанског друштва и одатле изведеног инструменталног карактера државне власти, односно о индивидуалним правима као темељу политичко-правног поретка буржоаског друштва⁴. Није ми задатак критика идеолошких темеља буржоаског друштва, већ представљање Божићара Грујовића као правног филозофа, као и акцентовање његове улоге у настанку и развоју либералне мисли у Србији.

⁴ В. Ненад Димитријевић, *Идеолошки основи буржоаских устава*, докторски рад, Нови Сад, 1986.

6. Различите оцене о смислу и домаћају Грујовићеве *Беседе*

Већина писаца који су писали о Божидару Грујовићу, о његовој *Беседи*, нису у њој приметили један дубљи филозофско-правни слој. Онај такорећи спољашњи, видљивији слој који се односио на рецепцију идеја из *Декларације њрава човека и грађанина* сви су запазили. Али, шта је право као надпозитиван појам и принцип, заправо су запазила само два писца: Раде Вл. Радовић и Данило Н. Баста. Остали писци, који помињу овај надпозитивни принцип, само понављају Радовићеве или Бастине оцене.

а) Радовићева оцена

Раде Вл. Радовић сврстава Божу Грујовића у представника демократског природног права „у политичкој и правној филозофији”. Такву квалификацију прихватају и неки правни писци који су се бавили пропитивањем почетака филозофије права код Срба⁵. Мада се могу наћи узорци за овакву и сличну деобу – демократско природно право, либерално природно право, аутократско природно право – и у античкој грчкој филозофији, изгледа ми много прихватљивија она деоба природног права која је изведена према извору (седишту) природног права. То је позната и распрострањена деоба на божанско природно право, рационално (умно) природно право, и биолошко природно право (уз комбинацију рационално -биолошко природно право)⁶. Констатујући да Грујовић „преузима главне политичке форме рационалистичког мишљења природноправне просвећености XVIII века, Радовић каже да се Грујовић „у многоме приближава главним књижевним представницима политичког рационализма у нас”, као што су Доситеј и Стејић⁷. Мада добар познавалац историје правно-филозофске мисли код Срба, особито оне природноправне провенијенције, Радовић ипак не уочава разлику између Доситеја (рационално природно право) и Стејића („природно” право кантовског смера, као вид разарања природног права уопште).

Радовић добро запажа да код Грујовића нема ни тзв. природног стања, а ни друштвеног уговора. Утолико Грујовић свакако одступа од класичног рационалног природног права, па и од Русоа, главног идеолога велике Француске буржоаске револуције, под чијим непосредним утицајем је и створена *Декларација о њравима човека и грађанина*, чије пак главне постулате Грујовић усваја. Какво је то онда природно право које представља Грујовић? То баш Радовићу није сасвим јасно и он на то питање несигурно и колебљиво одговара.

⁵ В., на пример: др Снежана С. Савић, *Почеци теорије и филозофије њрава у Срба*, Бања Лука, Правни факултет, 1998; Јово Радош, *Почеци филозофије њрава код Срба*, Нови Сад, Прометеј, 2000.

⁶ В. др Тома Живановић, *Систем синтетиичке њравне филозофије 1. Синтетиичка филозофија њрава 2. Синтетиичка филозофија њравних наука*, Београд, САНУ, 1959.

⁷ В. Раде Вл. Радовић, *Демократско природно њраво у политичкој и правној филозофији Боже Грујовића*, Архив за правне и друштвене науке, 1-6/1940, стр. 42.

Међутим, веома је занимљиво Радовићево запажање да Грујовић сувереност „заснива на правној норми и апсолутизира у неограниченој влади апстрактног закона” (стр. 42). Нити је држава суверена, а ни владалац, већ је суверено апстрактно, безлично право, закон. Таквих гледишта да је суверено право, односно безлични закон било је и у античкој грчкој филозофији, а њихов главни представник био је Аристотел.

Важно је да Радовић добро запажа да Грујовићев закон представља идеју права, нешто што се налази над позитивним правом, што већина тумача Грујовићеве мисли или и не запажа или уопште и не схвата. Грујовићев закон није никакав емпиријски позитивни закон, већ идеја права, принцип који се издиже над позитивним правом и који му претходи и онтолошки и временски. Грујовићева идеја права, каже Радовић, је „једна регулативна идеја, један нормативан принцип из кога извире и на коме се све право заснива” (стр. 43). Тако се показује да идеја права (као општа воља) има „сва својства једног врховног правног правила, једне врховне правне норме, која у себи садржи гаранцију правде и разумности” (стр. 43). Овако схваћена идеја права „претходи држави”, која се „своди на један изведен принцип” (стр. 43). Сада долази једна исхитрена и неопрезна Радовићева формулација: „у закону држава налази видно обележје своје: држава је закон, закон је држава” (стр. 44). Ово идентификовање државе са законом и закона са државом стоји у противуречју са ставом да се изнад позитивног права, па и државе налази суверена правна норма, схваћена као идеја права, као регулативни и нормативни принцип.

Полазећи ваљда од оваквог Радовићевог става, Снежана Савић се, у већ поменутој књизи, као и сам Радовић, нашла у противуречности са самом собом, односно са изнетим ставом. Она, с једне стране, каже да „општа воља која је у суштини право, и то праведно право, претходи држави која се код њега издваја из појма права и своди на један изведен принцип” (стр. 150). С друге стране, међутим, она каже као и њен узор (у погледу тумачења Грујовића) Радовић да је држава закон и да је закон држава. То ју је одједном подсетило на Келзена, чији је иначе добар познавалац, па је изашла са исхитреном тврдњом како је Грујовић „претеча нормативне теорије права” (стр. 153). Кад се има у виду да Келзен не признаје никакво надпозитивно право типа природног права, онда је јасно да су Грујовић и Келзен два антипода у филозофији и теорији права тј. да Грујовић не може бити никакав „претеча нормативне теорије права”.

После финих и суптилних филозофскоправних анализа, где-где и проблематичних, као што сам показао, код Радовића, при крају његове расправе о Грујовићу, долази један несхватљив пад. Радовић тврди да се код „Грујовића, као и код Доситеја, полазна индивидуалистичка тачка” свела „на крају крајева на потпуно уништење индивидуе” (стр. 47). Такође, Радовић тврди да је Божидар Грујовић „у највећој мери нереволуционаран” и да је „представник доктрине чисте демократије у нас”, односно да је „представник оне најновије фазе демократског природног права, у којој се пребродила индивидуалистичка или, ако се тако хоће, атомистичка полазна тачка, пошто је „на место владе индивидуе” постављена „влада апстрактног Разума” (стр. 48). Прва Радовићева тврдња о

„потпуном уништењу индивидуе” је потпуно бесмислена, нашта је указао и Данило Н. Баства у свом већ поменутом раду *Животињи иуи Божидара Грујовића (Теодора Филијовића)*. Баства заправо каже да је Радовићево мишљење „лишено сваког основа”, да је „резултат једностраног тумачења Грујовићевог *Слова*” и да „представља несхватљиво претеривање” (стр. 27). Такође је несхватљива тврдња Радовићева да је Грујовић „у највећој мери нереволуционаран”. Грујовић који је у устаничку Србију пренео револуционарне идеје велике Француске буржоаске револуције, посебно делове *Декларације о правима човека и грађанина*, је управо сушта супротност у односу на Радовићеву тврдњу. Он је заправо револуционар у најдубљем и најплеменитијем смислу речи.

б) Бастина оцена

Данило Н. Баства, наш образовани филозоф, који је недавно изабран за дописног члана Српске академије наука и уметности, најдубље је ушао у суштину Грујовићеве правно-филозофске мисли. Он је у већ поменутом раду *Животињи иуи Божидара Грујовића (Теодора Филијовића)* тврдио да је Грујовић стварао „сасвим у духу Русоа или, такође, Монтескјеа” и да је тиме показао да његово схватање закона „своје корене има у демократском и рационалном природном праву епохе просвећености” (стр. 19). Грујовић закон схвата као општу вољу. Између закона и опште воље Грујовић, каже Баства, ставља „знак једнакости”. Тако је Грујовић, наставља Баства, „ову вољу претворио у првобитан и искључив правни извор, придао јој је статус стваралачког нормативног принципа” (стр. 19). Грујовићев закон није закон „у правотехничком смислу као једна врста правног акта”, већ је то „у ствари, идеално или исправно право” (стр. 19). Као потврду да је Грујовић под законом подразумевао исправно право, Баства наводи Грујовићев категорички захтев „да закон буде *разуман и праведан*” (стр. 20).

Тешко је извести прецизну и коначну оцену о суштини Грујовићеве правно-филозофске мисли која се односи на појам закона, односно права. Разлог лежи у томе што је Грујовићева мисао недовршена, недовољно прецизно исказана, па отуда изгледа и противуречна. Да је Русо извршио утицај на Грујовића, ван сваке је сумње. Грујовић међутим, Русоа делом прихвата, а делом одбацује. Русо се тешко може схватити без хипотезе природног стања и друштвеног уговора. Ова два стуба на којим почива Русоово учење Грујовић не прихвата. Питање је шта је и са Русоовом општом вољом. За Русоа општа воља није воља свих. Али то није воља само богатих, али ни сиромашних. То је нека резултанта воља, просечна воља грађана. За Грујовића је општа воља исто што и закон. У *Декларацији о правима човека и грађанина* закон је израз опште воље. Ту је акценат стављен на начин доношења закона. А Грујовић каже да је закон општа воља. Ако закон мора да буде разуман и праведан, као што тврди Грујовић, како се онда разум односи према вољи и воља према разуму? Ствара ли воља закон или разум? Закон је повезан са разумом, а воља га може штети или не. С друге стране, ако је закон општа воља, какве то има везе са природним

правом. Природно право је објективни реалитет. Оно је у доктрини рационалног (умног) природног права унутрашњи реалитет. Седиште му је у уму и умом се открива. Грујовић очито није представник овако схваћеног рационалног (умног) природног права.

С друге стране, када се каже да је Грујовићев закон једно идеално или исправно право, да је то један регулативан принцип, што је и за мене прихватљиво, онда се мора рећи да је у овом погледу Грујовић кантовац или новокантовац. Он умом у уму не открива природно право као објективни, унутрашњи реалитет, већ га умом поставља, а то је већ превладавање рационалног природног права, његово, како каже Љубомир Тадић, разарање, а за то је заслужан Кант.

II Божидар Грујовић као први српски уставописац

Поједини писци Грујовића називају „устаничким законописцем”. Тако је Милован Ристић то унео у наслов своје монографије о Божидару Грујовићу⁸. Други га, пак, називају „устаничким уставописцем”. Поред осталих, то тврди Раде Вл. Радовић, али и већина других писаца. Радовић је указао да се у току Првог српског устанка „уставни проблем” показао као „главни проблем”, а да је Грујовић био „први (...) који ће овај проблем да начелно постави и покуша у вези основне теоријске поставке своје и практично да га реши”⁹. Да поменем још ученог Басту који истиче да је Грујовић „с разлогом сматран за првог српског уставописца”¹⁰.

Да ли су наведене оцене о Грујовићу као првом српском уставописцу претеране? Грујовић пише нацрт Уредбе о Правителствујушчем совјету у априлу и мају 1805, свакако пре битке на Иванковцу. Дотле је отпор побуњене раје био више отпор окрутном режиму београдских дахија, а мање устанак за ослобођење земље од Отоманске империје и револуција. Тако су бар устаничке вође говориле. Постоје само оружани органи тј. војне власти. Цивилне власти тек треба да се организују. Ако су војне старешине, заједно с Карађорђем, вршиле комплетну власт, је ли тада било српске државе? Ако још нема државе, откуд онда устав?

На ова питања може да се одговори да су држава и правни поредак настали истовремено, у једном процесу који је трајао више година¹¹. Правителствујушчи совјет као врховни орган власти настао је истовремено са актом о њему

⁸ В. Милован Ристић, *Устанички законописац Теодор Филиповић (Божидар Грујовић)*, Београд, Просвета, 1953.

⁹ В. Раде Вл. Радовић, н.ч. из Архива за правне и друштвене науке, 1-6/1940, стр. 41.

¹⁰ В. Данило Н. Баста, н.ч. из Зборника *Либерална мисао у Србији*, стр. 28.

¹¹ В. о томе Драгослав Јанковић, *Српска држава у периоду I Устанка*, Анали Правног факултета у Београду, април-јуни 1954.

(Уредбом о Правителствујушчем совјету) чији је аутор управо био Божидар Грујовић.

1. Карактер Уредбе о Правителствујушчем совјету

Поставља се питање: шта је устав? При том мислим на устав у материјалном смислу. На то питање се различито одговара. Овде ћу оставити по страни филозофске дефиниције устава, а и социолошке, типа Ласалове дефиниције устава као односа политичких снага у једној земљи. Такве дефиниције су наравно корисне и чак су суштинског карактера, али за ову прилику нису употребљиве. Овде су нам потребне правне дефиниције устава у материјалном смислу.

Ево неколико карактеристичних дефиниција и то оних писаца који су пропитивали и правну природу Уредбе о Правителствујушчем совјету.

У свом делу *Уставни развићак и уставне борбе у Србији* Јаша М. Продановић, у првом одељку „Шта је устав” одређује устав у ширем и у ужем смислу. Устав у ширем смислу, каже Продановић, има „свака земља која је изашла из анархије” тј. свака таква земља „има своју конституцију, тј. своју управу и своје уређење”¹². У ужем, пак, смислу устав се може одредити, мисли Продановић, било „по постанку”, било „по суштини”. Тако је устав по постанку „збир одредаба којима се у једној држави обезбеђују најосновније слободе и најважнија права грађана, група и друштава” (стр. 6). По суштини, пак, „устав је организација највиших власти у држави, одређивање њихових послова (функција) и надлежности (компетенција)” /стр. 6/. Допуњујући овај став, Продановић истиче да се уставом „одређује однос појединих власти једне према другој и обележавају границе права оних који управљају државом према онима којима се управља” (стр. 6).

Што се тиче Грујовићеве Уредбе о Правителствујушчем совјету, Продановић је помиње у одељку III „Уставни покрет за време Карађорђа”, али се не изјашњава о њеном карактеру. Будући да касније помиње као први уставни закон нацрт уставног закона који је постао 8/VIII 1807, а који је израдио одбор од три Руса и пет Срба, изгледало би да он Грујовића не схвата као првог српског уставописца.

Стојан Новаковић у свом делу *Уставно мишљење и закони Карађорђевог времена* истиче да се и у Србији „под устаничком управом Карађорђа као *врховног војводе* није се могло бити не само без засебних закона за држање реда у селима и градовима, него се, исто тако, није могло бити ни без основног закона о врховној власти у земљи”¹³. Да је Новаковић под уставом подразумевао акт о врховној власти у земљи види се и по томе што је „унутрашњи српски спор о

¹² В. Јаша М. Продановић, *Уставни развићак и уставне борбе у Србији*, Београд, Геца Кон, без године издања, стр. 6.

¹³ В. Стојан Новаковић, *Уставно мишљење и закони Карађорђевог времена*. Студија о постању и развићу врховне и средишње власти у Србији 1805-1811, Београд, издање задужбине Илије М. Коларца, 1907, стр. 2.

уредби врховне и централне власти” назвао „уставним питањем” (стр. 3). Отуда Новаковић сматра Грујовића као „главног носиоца” и „правог родитеља идеје о установљењу Савета као централне земаљске власти” као првог српског уставописца (стр. 7).

Да наведем још једно мишљење о томе шта је устав и то главног ауторитета за уставно право код Срба, све до данас, Слободана Јовановића. У свом главном теоретском делу *О држави. Основи једне правне теорије*, које суштински представља опти део уставног права, Јовановић каже да би „под именом устава ваљало (...) разумети правила о организацији врховне власти, од које проистичу сва остала законска правила”¹⁴. С обзиром на то да је Грујовићева Уредба о Правителствујушчем совјету „садржавала правила о организацији врховне власти”, очекивало би се да Јовановић назове Грујовића (првим) српским уставописцем. То Јовановић не чини. Разлог је главни што он на Правителствујушчи совјет гледа претежно социолошки. У свом раду *Карађорђе и његове војводе* Јовановић каже да је Правителствујушчи совјет „од врховне власти имао само име” и да је „у прво време он (...) вршио само судске функције”, а да је „доцније (...) уз судске функције узео и све административне функције које су се из техничких разлога морале централисати, али ни тада он није био врховна власт, него у најбољу руку врховна канцеларија”¹⁵. Јовановић додаје да Крађорђе Правителствујушчем совјету „није давао да из ове судско-административне области закорачи у политичку” (стр. 29). Какви су односи били између Карађорђа као врховног војводе Првог српског устанка и Правителствујушчег совјета најбоље је окарактерисао Вук Стефановић Караљић, на кога се и Слободан Јовановић позива: „...Совјет се није смио Кара-Ђорђију супротити ни у чему, а Кара-Ђорђије могао је Совјету заповиједати”¹⁶.

Полазећи са тог становишта, фактичког, тј. социолошког, Слободан Јовановић у расправи *Наше уставно питање у XIX веку* истиче да се код Срба „уставно питање (...) јавило тек пошто је створена владалачка власт, коју је требало уставом ограничити”¹⁷. Карађорђе није постао владалац, иако се том часу приближио, због пропасти Првог српског устанка. Милош Обреновић је, у ствари, каже Јовановић, „био у нас творац владалачке власти” (стр. 13). А тада се јавило и уставно питање, како да се Милошева владалачка власт уставом ограничи.

¹⁴ В. Слободан Јовановић, *Држава*, Београд, БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, 1990, стр. 224 (Сабрана дела Слободана Јовановића, том 8).

¹⁵ В. Слободан Јовановић, *Карађорђе и његове војводе* у књизи *Из историје и књижевности I*, Београд, БИГЗ, Југославијапублик Српска књижевна задруга, 1991, стр. 28-29 (Сабрана дела Слободана Јовановића, том 11).

¹⁶ В. Вук Стеф. Караџић, *Правителствујушчи совјет српски* у књизи *Први и Други српски устанак. Живот и обичаји народа српског*, Нови Сад – Београд, Матица српска – Српска књижевна задруга, 1969, стр. 150 (Српска књижевност у сто књига, књига 12).

¹⁷ В. Слободан Јовановић, *Наше уставно питање у XIX веку*, у књизи *Политичке и правне расправе I-III*, Београд, БИГЗ, Југославијапублик, Српска књижевна задруга, 1990, стр. 13 (Сабрана дела Слободана Јовановића, том 2).

Може се приметити да је у расправи *Наше уставно питање у XIX веку* Слободан Јовановић одустао од државно-организационог мерила којим је одредио појам устава у материјалном смислу у свом делу *О држави*. Што се мене тиче Јовановићево државно-организационо мерило за одређивање устава у материјалном смислу ни данас није застарело и сасвим лепо се може применити и на Грујовићеву Уредбу о Правителствујушчем совјету. Та Уредба је несумњиво садржавала правила о настанку, организацији и надлежности Правителствујушћег совјета као врховног органа власти. Не спорим Вукове и Јовановићеве констатације да Правителствујушчи совјет није до краја Првог српског устанка и израстао у врховни орган власти. Међутим, то је фактичко, социолошко питање, а ја се бавим само правном анализом Грујовићеве Уредбе о Правителствујушчем совјету.

2. Образовање, унутрашња организација и надлежност Правителствујушћег совјета

За овај део рада битан је Грујовићев текст *За намјати*. Све оно што је ван тога, што је „спољашње”, као што је конкретан избор појединих чланова Правителствујушћег совјета, измене персоналног састава, „сељакање” Правителствујушћег совјета од Вољавче, преко Боговађе и Смедерева до Београда, борба Правителствујушћег совјета и Карађорђа за примат, више је ствар историје него теорије права.

а) Образовање Правителствујушћег совјета

Образовање Правителствујушћег совјета као врховног органа власти ишло је, изгледа, на иницијативу Русије (министра иностраних послова Чарто-риског), а уз свесрдно залагање Божидара Грујовића. Грујовићеву мисао о начину образовања и карактеру Правителствујушћег совјета прихватили су сви главни актери устанка, изузев Карађорђа. Карађорђе је био „заступник *централистичког* уређења и тежио је да све ослобођене крајеве наше земље стави под своју неограничену власт”, како тачно примећује Јаша М. Продановић¹⁸. Такмаци Карађорђеви, остале вође устанка, посебно велике војводе Јаков Ненадовић, Миленко Стојковић и Петар Добрњац „желели су *децентрализацију*, или, вероватно, федерацију појединих српских области”¹⁹. Божидар Грујовић је покушао да измири ова два антиподна става, да сачува јединство државе која се стварала (Правителствујушчи совјет као врховни орган власти) и да, у исто време, ограничи Карађорђеву власт.

По начину свог образовања Правителствујушчи совјет има демократски карактер. Избор чланова Правителствујушћег совјета препуштен је нахијама (нахијским скупштинама). Грујовић свакако није мислио да се избор чланова

¹⁸ В. Јаша М. Продановић, н. д., стр. 10.

¹⁹ Исто, стр. 10.

Правителствујућег совјета врши путем гласачких листића, као у модерним демократијама, да у том послу учествују политичке странке (чијем ће се образовању у Србији приступити неколико деценија касније). Према устаљеној традицији и обичајном праву, насталом давно пре Првог српског устанка, сеоске и нахијске старешине бирао је народ на својим скупштинама, јавним гласањем. Из те народне демократске традиције Грујовић преузима „рецепт” и за образовање Правителствујућег совјета. Како је у тадашњој Србији било дванаест нахија, требало је да свака нахија, без обзира на своју величину, привредну развијеност и број становника, изабере по једног члана Правителствујућег совјета.

Грујовић је водио рачуна и о особинама које треба да поседују будући чланови Правителствујућег совјета. Залагао се да то буду разумни, часни и заслужни људи, који треба да издвоје из себе приватни део личности и да се у својој делатности поистовете са народом, тј. дужност им је, како каже Грујовић, „за вилајет живети, бдити и радити са свом снагом” (*Мемоари, За њамјати*, стр. 291).

Правителствујушчи совјет треба да изабере свог председника, који ће бити први међу једнакима, мада у случају поделењости гласова код одлучивања у раду Совјета, његов глас пресуђује („кад се саветници заједно не сложе, он једној половини право дати може”) /стр. 291/. У осталим случајевима, председник извршава одлуке Правителствујућег совјета („што совјет определи да испуни”).

Председник се бира са кратким мандатом од месец дана. Питање је, међутим, колико је такво решење и у стабилним приликама добро, а поготово у ондашњим устаничким приликама.

Грујовић саветује да се изабере и један заменик председника, са истом дужином мандата као и председник, који би у одсуству председника вршио надлежност председникову. Он каже да би такво решење „добро (...) било и веома нужно” (стр. 291).

Правителствујушчи совјет треба да отпочне с радом („бар у почетку”) и са три члана који су најближи седишту Совјета (свакако због ратних прилика) и да отворе рад Совјета „у име целог народа”.

б) Унутрашња организација и надлежности Правителствујућег совјета

По својој унутрашњој организацији и начину рада Правителствујушчи совјет доста подсећа на владу (у данашњим парламентарним системима). Од дванаест чланова Правителствујућег совјета бира се „неколико најспособнијих” за обављање најважнијих послова. Тај избор врше сами чланови Совјета. За поједине групе послова бира се шест министара („попечитеља”). То су министар народне одбране („војениј попечитељ”), министар финансија („попечитељ хазне или ти касе вилајетске”), министар правосуђа („великиј судија”), министар за верска питања и просвету („попечитељ просвешћенија и свјашћенст-

ва”), министар иностраних послова („попечитељ иностраних дела”) и министар унутрашњих послова („попечитељ мира, реда и трудољубија”).

Дужности министра народне одбране су: набавка муниције и оружја. С обзиром на ондашње прилике, то је значило да он има дужност да набави: барут, олово, пушке, топове, пиштоље, сабље, ножеве. Уз то иде и обавеза обезбеђења хране. Да би могао да одговори оваквим дужностима, војениј попечитељ мора, како каже Грујовић, „знати добро војинствена дела” (стр. 292). Дужности министра народне одбране су још: да води рачуна да буду „млађи старијима покорни, да у војсци ред буде и да буде војнички судија” (стр. 292). Тако се испоставља да Правителствујушчи совјет има и неке правосудне, а не само извршно-управне функције.

Дужности министра финансија су, такође, вишеструке. Главна му је обавеза да пажљиво поступа са новцем (да „касу вилајетску верно чува”). О томе се мора водити уредна документација, како у погледу прикупљања средстава, тако и о њиховом утрошку. Дужност му је, дакле, „новце народне од г. кнезова на рачун примати, и трошак куд треба давати” (стр. 292). За све то одговоран је целом народу. Дужности су му још, поименице одређене, „да мотри на скеле, на арач, порез и све приходе и расходе” (стр. 292).

Дужности министра правосуђа су да бди над применом закона („овај ће мотрити суди ли се по закону”), да прима и разматра народне тужбе, да о њима одлучује, а посебно да одлучује у погледу најтежих кривичних дела која повлаче за собом смртну казну („и велике кривње које смртну каштигу за собом воду, расправљати”) /стр. 292/.

Министар просвете и свештенства у начелу треба да буде свештено лице. Његове дужности су окренуте како према свештенству, тако и према просвети. У погледу свештенства, дужност му је да прати да ли свештена лица извршавају своје дужности. Њему су потчињени и манастири и цркве. У погледу просвете, под њим су све школе и учитељи „и све што к воспитанију треба” (стр. 292). Дужност му је да подиже цркве и школе, да позива учене људе да дођу у Србију, да помаже владикама у избору свештених лица.

Дужност министра иностраних послова је да обавља преписку са иностранством („да носи бригу за кореспонденцију са иностранима дворовима”) /стр. 292/. Уједно, он обавља и функцију секретара Правителствујушег совјета.

Најзад, министар унутрашњих послова одговоран је за ред и мир у народу. Његова је дужност да се бори против хајдука („мора пазити да хајдука не буде”) /стр. 293/, али и против шпијуна. Такође, мора држати под присмотром „лењивце” и „зле људе”. Дужност му је и да обезбеди да се привредне активности уредно одвијају („да се по вилајету свуда ради”) /стр. 293/.

Остали чланови Правителствујушег совјета, њих шест, поред функције члана Совјета, уједно су и репрезентанти својих нахија. Њихова је обавеза да обавештавају Правителствујушчи совјет о свему што се догађа у њиховим нахијама.

Сваки члан Правителствујућег совјета, а то се односи и на председника, полаже заклетву приликом ступања на дужност да ће законито (праведно) и савесно обављати своје послове („да ће право и прилежно дела своја совершавати”) /стр. 293/, а по истеку мандата сви подносе извештај о своме раду („да се рачуна шта је добро за вилајет урадио и како је дужности испунио”) /стр. 293/.

Грујовић је о свему водио рачуна, па је одредио да Правителствујући совјет има свој печат („печат народни”) и да се он налази код председника и секретара.

Имајући у виду могуће тешкоће у конституисању Правителствујућег совјета, Грујовић је предвидео могућност да један члан Совјета обавља и две министарске функције, али то важи само за прво време деловања Совјета. Он је, по сродности, одредио послове министра народне одбране и министра унутрашњих послова, као и послове правосуђа, свештенства и просвете. Уместо шест министара („попечитеља”), у почетку, деловала би само четири.

Да би Правителствујући совјет могао да ради, потребно је да постоје писари, књигоноше и оружано обезбеђење. Како је писмених људи било мало, писари су се могли регрутовати само из реда свештенства. Зато се Грујовић залагао да се за писаре одаберу „неколико свјашћеника млађа која побоље знаду писмо”. Да би се трајније решио овај проблем, Грујовић предлаже да се отвори школа при манастиру и да се у њој школују „магистори и свјашћеници” за политичке послове. У целом том подухвату предвиђена је активна улога секретара Правителствујућег совјета.

Један од чланова Правителствујућег совјета, кога Грујовић назива „економом канцеларије”, треба да преузме бригу о набавци свих потребних материјала за рад Совјета, као што су „хартије, маказе, восак, мастила пера и друге ствари” (стр. 294).

Брижни Грујовић водио је рачуна и о обезбеђењу рада Правителствујућег совјета, о смештају чланова Совјета и њиховој исхрани.

в) О правној природи Правителствујућег совјета

Разговор о правној природи Правителствујућег совјета треба да пружи одговор на питање да ли је он извршни или управни орган или суд или законодавни орган или, можда, орган *sui generis*. Неколико писаца бавило се овим питањем, а њихови одговори су различити.

Према писању Лазара Арсенијевића Баталаке, Грујовићева је тежња била, коју је он наводно казао проти Матији Ненадовићу, „да ће овај Совјет, доцније бити законодателно тело у земљи, и да ће се тада, у дејанијама својим, према врховном поглавару, кретати у границама, о којима ће он устројство сочинити, у своје време, на опште размотрење и одобрење поднети”²⁰. Тако је, наводно, Грујовић видео Правителствујући совјет у будућности. Што се, међутим, тиче

²⁰ В. Лазар Арсенијевић – Баталака, н. д., стр. 172.

актуелног стања, Совјет ће се, каже Грујовић, „занимати са примањем тужби из народа, све провиђати, пресуђивати и колико могуће буде казнити и умањивати лупештва и зауздавати самовољство старешина” (стр. 173). Тако је на Правителствујушчи совјет, наводно, гледао и Карађорђе. Баталака каже да је он „држао, да ће тај Совјет примати тужбе од људи, који му буду долазили, ове извиђати и пресуђивати и бити као један ‘главни суд’ у својој земљи” (стр. 173).

Миловановић у раду *Уставности Србијина* говорећи о односима врховног војводе Карађорђа и Правителствујушчег совјета (којег назива Државни савет) каже: „пред непријатељем, док се бије крвав бој, док топ, пушка и ханљар имају реч, Карађорђе је врховни господар, чијој се заповести, коју поткрепљује пиштољ, што лако креше и што никада не промаши, сваки повинује. Али наступи ли примирје или кратко затишје – о правом се миру још није могло ни сањати! – Државни савет одмах подиже свој глас, као врховна суверена власт у земљи, тражећи и то не без успеха, да се њему и врховни војвода повинује”²¹. Овај наш истакнути правни писац и државник је сматрао, имајући очито пред собом уставну промену од 1811. год., да Правителствујушчи совјет није орган који ограничава врховну државну власт (на пример, владаочеву), већ је „напротив, он сам врховна власт у чији састав непосредно улази и сам врховни војвода устанка као први његов члан и председник” (стр. 742). Миловановића Србија подсећа пре „на неку врсту олигархијске републике, него ли на монархију” (стр. 742). Ти олигархијски елементи нашли су свог израза и у организацији Правителствујушчег совјета. Отуда Совјет и „није (...) израз демократизма народног”, већ је „представник олигархије и окружнога партикуларизма” (стр. 743).

Стојан Новаковић истиче да се замисао Божидара Грујовића о Правителствујушчем совјету није остварила како је он мислио и желео, али се „саставило нешто”, мислећи на Правителствујушчи совјет, „што је било и влада и врховна помоћна Карађорђева власт у земљи”²². Разлог је главни, отпор Карађорђев. Новаковић каже да је „поред свеколике простоте Карађорђе (...) и знао и осећао значење врховне власти које су му прилике у руке дале, и он није никада био вољан да ту власт, коју је сматрао као своју личну тековину, упустити из руку”²³.

Милован Ристић истиче да је Правителствујушчи совјет у почетку „био нека врста владе и Карађорђева помоћна грађанска власт у земљи”²⁴.

Јовановићево гледиште сам већ навео. Он је сматрао да Правителствујушчи совјет „није био врховна власт, него у најбољу руку врховна канцеларија. Карађорђе му није давао да из ове судско-административне области законрачи у политичку”²⁵.

И да поменем још гледиште само још једног правног писца, Тихомира Васиљевића. У свом раду *Закони Карађорђева времена (1804-1813)*, он каже да

²¹ В. М. Миловановић, *Уставности Србијина*, Српски књижевни гласник, књ. XVIII/1907, стр. 739.

²² В. Стојан Новаковић, н. д., стр. 16-17.

²³ Исто, стр. 19.

²⁴ В. Милован Ристић, н. м. стр. 40.

²⁵ В. Слободан Јовановић, *Карађорђе и његове војводе*, стр. 29.

је на скупштини 1. септембра 1805. год. прихваћено постојање Правителствујушћег совјета али не са оним надлежностима које му је доделио Грујовић у својој Уредби о њему, „већ једна помоћна канцеларија вожда за свршавање административних послова и за нека суђења, јер других судова у то време није било”²⁶.

Како се види, разлике су очите. Оне су, међутим, производ, пре свега, посматрања и оцене различитих ствари. Једни у први план стављају позицију Правителствујушћег совјета како је одређена Грујовићевом Уредбом, а већина других истражују његову стварну (а не правну) позицију. Са ове, социолошке стране, положај Правителствујушћег совјета се мењао у зависности од односа снага и стања на бојиштима да би, на крају, уставном реформом од 1811. год. он постао доста дугачији орган од оног органа чију је организацију и надлежност постављао Грујовић. С друге стране, међутим, ако се посматра Грујовићева Уредба о Правителствујушћем совјету, али само на нормативном плану, онда је очигледно да је то био један од два централна органа (други је био вожд Карађорђе) и да је имао мешовит карактер. Делом је имао карактер владе, а делом и војног и цивилног највишег суда, као што је био надлежан и за неке друге, мање важне, административно-техничке послове.

Уместо закључка

Божидара Грујовића као правног филозофа и уставописца, као дипломату и борца за уједињење српских земаља, сви су изузетно ценили, како његови савременици, посебно прота Матија Ненадовић и Вук Стефановић Караџић, тако и други писци који су о њему писали у XIX и XX веку.

Како је истицао Милован Ристић у својој монографији о Грујовићу, Грујовић је „по природи био тих и миран човек, класично образован и начитан” (стр. 37). У слабом телу био је усађен снажан дух. Био је радан и истрајан. Као да је предосећао да је кратког века сав се предао послу постављања правних темеља српске државе која је израстала у оружаном борби против вековног окупатора.

Стајан Новаковић је тачно запазио да је Грујовић био не само „главни носилац” већ и „прави родитељ идеје о установљењу Савета као централне земаљске власти” (стр.7). И други писци, на пример Баста, истичу да је Грујовићев „учинак” у устаничкој Србији „био и остао велик и неизбрисив” (стр. 28).

Божидар Грујовић је једна од најснажнијих и најплеменитијих фигура у филозофији права и политичкој теорији код Срба. Његова залагања за законитост и владавину права, за слободу и правду у тренутку васкрса државе српске имају трајан значај. Показало се да његових седам страница текста (*За памјати и Слово*) садрже поруке које су и данас, двеста година од њиховог настанка, актуелне код Срба. Оне имају много већи значај него читави томови објављених књига недаровитих правних писаца.

²⁶ В. Тихомир Васиљевић, *Закони Карађорђевог времена (1804-1813)*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, XXI (1-3)/1987, стр. 157.

*Milijan Popović, Ph. D., retired professor
Novi Sad School of Law*

**Božidar Grujović (Teodor Filipović)
as a legal philosopher and the first Serbian constitution maker**

Abstract

Božidar Grujović (Teodor Filipović) belongs among the most significant, most gifted and the noblest individuals acting at the time of resurrection of the Serbian state.

Božidar Grujović earned tremendous credits within the field of philosophy of law. He passionately stood for legality, rule of law and social justice. He was a pioneer and establisher of liberal thoughts in Serbia. Inspired by the revolutionary ideas of natural law, he brought the notions contained in the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789 to mutinied Serbia, especially the ones referring to liberty, property and human dignity.

Božidar Grujović may also be credited for setting the bed stones of constitutionality in the new Serbian State. He was the author of the Decree on the Governing Council, which was one of the main authorities in the First Serbian Uprising. Therefore, he is justifiably referred to as the first Serbian constitution maker.